

Resum

La valoració de la historiografia del Barroc per part dels estudiosos actuals té, més aviat, uns tons pejoratius. Aquest seria un període d'estancament o d'*impasse* historiogràfic entre els impulsos renovadors de l'Humanisme i el criticisme modern de la Il·lustració. Una etapa que, fins i tot, almenys per a alguns estudiosos, no tindria una personalitat historiogràfica pròpia, i que, en tot cas, caldria considerar com una mena d'apèndix decadent de la historiografia humanista.

La nostra aportació pretén exposar les dissemblances i els límits de la historiografia catalana del Sis-cents: combinació d'erudició i falsejament documental, atracció pels orígens remots però creixent interès pels temps presents. Per, tot seguit, analitzar les causes d'aquests contrastos i remarcar d'altres trets característics que acaben de donar una personalitat diferenciada a aquesta etapa historiogràfica: paper primordial del discurs històric en la construcció del pensament polític de l'època; acreixement de l'activitat historiogràfica; proliferació d'acadèmies i cenacles erudits; major difusió dels textos històrics; substitució del llatí pel català i castellà en la tractadística històrica, etc.

Abstract

Current historians evaluate the historiography of the Baroque in rather pejorative terms. It is seen as a period of stagnation or historiographical *impasse* between the renovating airs of Humanism and modern critiques characteristic of the Enlightenment. A period that even, at least for some historians, does not have its own historiographical personality and should be seen as a kind of decadent appendix to Humanist historiography.

Our contribution aims to show the contradictions and limits of seventeenth-century Catalan historiography: a combination of erudition and falsification of documents; an attraction towards remote origins, yet growing interest in the current period. We then go on to analyse the

reasons for these contrasts and highlight other characteristic features of the history practised of this period that give it a particular personality: the primordial role of historical discourse in the construction of political thought; the growth in historians' activity; the proliferation of learned societies and scholarly groups; greater dissemination of historical texts; replacement of Latin by Catalan and Castilian in historical writing etc..

1. Una etapa historiogràfica menystinguda

La valoració de la historiografia del Barroc per part dels estudiosos actuals té, més aviat, uns tons pejoratius. Hom ha interpretat que l'absolutisme i el «tancament ideològic» del segle XVII van aturar els corrents renovadors emergents del Renaixement.¹ Així, la història humanística, basada en la idea del valor crític del coneixement del passat, que haurien conreat i propugnat a Itàlia autors com Lorenzo Valla, Nicolau Maquiavel, Francesco Guicciardini o Francesco Patrizzi, va derivar, a finals de la centúria del Cinc-cents, en una *ars historica* preocupada sobretot per la dimensió retòrica del discurs i per l'artificiositat estilística del text.² També a França restarien frenats els prometedors impulsos de l'anomenada escola de la «història perfecta» de La Popelinière, Étienne Pasquier i Jean Bodin, impulsos historiogràfics que han estat glossats com uns antecedents truncats del modern criticisme de la Il·lustració.³

Pel que fa a l'àmbit català en concret, el judici negatiu és també conclouent. Antoni Rovira i Virgili ja va interpretar que els *Anales de Catalunya* de Narcís Feliu de la Peña eren un reflex de la decadència del segle XVII català, en tant que representaven un retrocés respecte al nivell historiogràfic assolit un segle abans per la *Crònica Universal* de Jeroni Pujades.⁴ Més recentment,

1. Aquesta línia interpretativa desdenyosa amb la historiografia del Barroc es pot apreciar, per exemple, a Eduard FUETER, *Storia della storiografia moderna*, Milà, Ricardo Ricciardi, 1970, on no es considera que el Barroc tingui una etapa historiogràfica pròpia; o a Josep FONTANA, *La història dels homes*, Barcelona, Crítica, 2000, p. 69 ss. Una valoració més matisada a Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *Invitación a la Historia. La historiografía, de Herodoto a Voltaire a través de sus textos*, Barcelona, Labor, 1993, p. 121 ss., amb abundant bibliografia. D'altres guies sobre els estudis disponibles sobre la historiografia barroca a Fernando SÁNCHEZ MARCOS, «Historia e historiadores en la Europa de los siglos XVI y XVII: Panorámica bibliográfica», *Pedralbes*, 7, 1987, p. 29-41; Jean-Michel DUFAYS, «Théories et pratiques de l'historiographie à l'époque moderne. État de la question», a Chantal GRELL i Jean Michel DUFAYS (Eds.), *Pratiques et concepts de l'histoire en Europe. XVè-XVIIIè siècles*, París, Presses de l'Université de Paris-Sorbone, 1990, p. 9-41.

2. És fonamental al respecte el llibre d'Eric COCHARANE, *Historians and historiography in the Italian renaissance*, Chicago, University of Chicago Press, 1981.

3. Vegeu George HUPPERT, *L'idée de l'histoire parfaite*, París, Flammarion, 1973; i Donald R. KELLEY, *Foundations of the modern historical scholarship. Language, law and history in the French Renaissance*, Columbia University Press, 1970. Una visió menys complaent de la «història perfecta» a Arlette JOUANNA, «Histoire et polémique en France dans la deuxième moitié du XVI siècle», *Storia della Storiografia*, 2 (1982), p. 57-75.

4. Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Edicions Pàtria, 1922, on s'afirma que «històricament, els Anals de Feliu de la Peña tenen menys vàlua que la Crònica de Pujades», p. 49.

Ramon Grau ha abundat en aquesta opinió, tot apuntant que el bagatge metodològic dels dos autors citats era essencialment el mateix, i que si els *Anales* de Feliu de la Peña podien ésser considerats inferiors a la *Crònica Universal* de Pujades això era degut al fet que el balanç historiogràfic del conjunt del Sis-cents va ser decebedor. Segons Ramon Grau, «la nòmina d'autoritats falses i el nombre de polèmiques viciades havien augmentat de manera significativa i, per tant, l'exercici historiogràfic eclèctic, sense garbell crític, era cada cop més difícil i més i més estèril i desorientat».⁵ És a dir, el «garbuix de l'erudició barroca», lluny de fer avançar, va fer retrocedir la disciplina històrica.

En definitiva, l'època del Barroc —que *grosso modo* circumscrivim cronològicament al segle XVII— seria un període d'estancament o d'*impasse* historiogràfic entre els impulsos renovadors de l'Humanisme i el criticisme modern de la Il·lustració. Un període que, fins i tot, almenys per a alguns estudiosos, no tindria una personalitat historiogràfica pròpia, i que, en tot cas, caldria considerar com una mena d'apèndix decadent de la historiografia humanista.⁶

Amb aquest tipus de valoracions, no és estrany que els feixucs tractats històrics del segle XVII hagin patit d'una certa indiferència o desinterès, i que molts dels seus autors siguin encara avui dia uns perfectes desconeguts.

Davant aquest panorama, en aparença tan poc engrescador, vull recordar, primer, que per qualsevol període històric —el Barroc inclòs—, l'anàlisi de com s'elabora i es manifesta la visió del passat és una via privilegiada per a comprendre l'univers mental dels seus homes, com també per a captar la seva escala de valors socials i polítics. Per tant, independentment de la vàlua científica de la producció historiogràfica, aquesta té, per a tots els períodes, un interès indiscutible per a l'historiador del present.

Segonament, sense voler desmentir radicalment aquesta visió tan poc falaguera dels cronistes i tractadistes del Barroc, crec que hi ha elements per fer judicis més matisats sobre la historiografia d'aquest període i no condemnar-la directament a la foguera.

Així, a nivell ideològic, si bé és cert que majoritàriament la historiografia del Sis-cents mostrà una forta dependència de les monarquies absolutes i de la institució eclesiàstica, també ho és que el constitucionalisme polític i els valors de llibertat defensats pels revolucionaris anglesos, catalans o napolitans de mitjan segle XVII trobaren en les construccions historicomítiques del passat uns referents fonamentals per rebatre les pretensions de l'absolutisme reial o per oposar-se als atacs que amenaçaven les identitats nacionals de les seves comunitats polítiques.

5. Ramon GRAU, «Les batalles de la historiografia crítica», a AA.DD., *Història de la cultura catalana III. El Set-cents*, Barcelona, 1997, Ed. 62, p. 163-188. La citació a p. 169.

6. Informació biobibliogràfica dels principals historiadors i cronistes del Barroc es pot trobar a Felipe MATEU i LLOPIS, *Los historiadores de la Corona de Aragón bajo los Austrias*, Barcelona, S.A de la Horta de l y E, 1944; i a les entrades del *Diccionari d'Historiografia Catalana* dirigit per Antoni SIMON I TARRÉS, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

Semblantment, és innegable que les disputes historiogràfiques de l'època continuaven mediatitzades per les baralles preminencials sobre l'«antiguitat» i la «religiositat», qualitats que continuaven essent els valors històrics més preuats i reivindicats per les nissagues, ciutats o comunitats polítiques; com també és cert que els historiadors del Barroc foren incapaços de desempallegar-se de la corrua de mitologies que farcien llibres i opuscles. Indubtablement, l'afany merament compilador i escassament crític envers la tradició i els autors considerats autoritat fou un límit no superat per la historiografia del Barroc. Tanmateix, hi hagué alguns esforços remarcables de recopilació documental i bibliogràfica. Així mateix, hom pot apreciar un creixent interès pel coneixement històric dels temps més recents. La millor organització dels arxius o la consolidació del gènere dels dietaris —institucionals o privats— són igualment símptomes de l'esforç per oferir instruments per al coneixement històric.

Altrament, resulta clar que en aquest segle estem lluny de la professionalització dels conreadors de la història (els quals són essencialment juristes i eclesiàstics), i que la penetració social de la disciplina és encara socialment restringida. Tanmateix, cal fer notar que durant la centúria del Sis-cents la dedicació a l'erudició històrica deixa de ser individualitzada en multiplicar-se els cercles, cenacles i acadèmies que facilitaven l'intercanvi i la polèmica cultural. També cal apuntar que, tal com passa en altres àmbits del saber, durant el segle XVII es produeix un retrocés del llatí en favor de les llengües modernes com a vehicle transmissor del coneixement històric, alhora que els avenços imparables de la cultura de l'imprès en van facilitar la difusió en uns nivells molt superiors als d'èpoques anteriors.

Interpreto que aquests elements ajuden a definir una etapa historiogràfica amb personalitat pròpia, i que ara intentarem examinar en l'àmbit cultural català.

2. Contrastos i dissemblances. Entre l'erudició i la falsificació. Entre l'atracció pels orígens remots i l'interès pels temps presents

Una característica fonamental de la historiografia del Barroc són determinats contrastos i dissemblances que es mostren d'una manera molt accentuada i que, almenys aparentment, poden resultar paradoxals.

Aquesta és una època d'erudits i cercadors d'arxius. Molts historiadors del Sis-cents es van preocupar per confegir compilacions de manuscrits, per fer registres de diplomataris o també per salvar i ordenar els fons documentals d'institucions diverses i tenir-ne cura. Tanmateix, el segle XVII es caracteritza també per una extraordinària proliferació de falsificacions bibliogràfiques i documentals, i pel manteniment, si no ampliació, de les tradicions i autoritats fantasioses sobre el passat del món antic i medieval.

Així mateix, l'observador de la historiografia barroca pot veure una contraposició entre un creixent interès i conreu per la historiografia coetània (visible entre altres coses en la multiplicació de «relacions de fets» i dietaris privats i institucionals), i el manteniment de l'«antiguitat»

com a valor històric fonamental. Els historiadors i cronistes del Barroc continuaren maldant, com els seus predecessors del Renaixement, per fer recular tant com fos possible els orígens de les ciutats, nacions o nissagues objecte de les seves cròniques, circumstància que els forçava a cercar connexions inversemblants amb el que deien les fonts o les antigues tradicions del món grec, hebreu o romà. L'art de l'especulació, la retòrica literària o, simplement, la invenció van arribar en alguns casos a nivells d'autèntica filigrana.

D'aquesta combinatòria d'erudició i falsejament documental i també d'atracció pels orígens remots i interès pels temps recents n'oferirem alguns exemples.

El jurista Jeroni Pujades (Barcelona 1568-Castelló d'Empúries 1635)⁷ va remuntar-se a la creació del món per encetar la seva *Crònica Universal del Principat de Catalunya*.⁸ Pujades va ser incapaç de desfer-se de les «indoctes faules i fingides trobes» que ell mateix en el proemi del primer volum de la seva crònica prometia eliminar. Aquesta crònica és farcida dels llegendaris reis peninsulars, dels mítics fundadors de les ciutats catalanes, dels inventats cabdills de la resistència indígena contra romans i cartaginesos, o de les suposades vingudes dels apòstols introductors del cristianisme a Catalunya i Espanya.

Tanmateix, la labor de recercador de Pujades és notable. Acudeix a la numismàtica i a l'epigrafia per il·lustrar la història d'Empúries o d'Ilerda. Així mateix, per preparar la segona i tercera part de la crònica (que cobreixen el període que va de la conquesta musulmana del 714 fins a l'any 1162), Pujades va aplegar una gran quantitat de documents d'arxius del Principat, del Rosselló i del Llenguadoc que, copiats en tres volums, són coneguts com *Flosculi*.⁹ També, aquest advocat mig barceloní, mig empordanès, va compondre un dietari personal on recollí un embalum força impressionant de dades i notícies coetànies, així com diversos documents, cartes i impresos.¹⁰ L'objectiu fonamental d'aquest dietari era disposar d'informació suficient quan arribés el moment d'escriure la història del seu temps en la *Crònica Universal*, la qual Pujades va concebre com un monumental projecte al qual dedicaria tota la vida.

7. Sobre Jeroni Pujades i la seva obra, vegeu Rafel TORRENT, «La Crònica de J. Pujades», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, I, 1962, p. 51-99; Agustí DURAN i SANPERE, «Jeroni Pujades» a *Pels camins de la Història*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana, 1973, p. 87-88; Josep M. CASAS i HOMS, «Introducció» al *Dietari de Jeroni Pujades*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana, vol. I, 1975, p. 11-65; Miquel PUJOL i CANELLES, «Aportació a la biografia de Jeroni Pujades. Una biblioteca particular de començament del segle XVII», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, XVIII, 1985, p. 99-247; Agustí ALCOBERRO i PERICAY, «La pagesia a l'obra de Jeroni Pujades, jurista i historiador», *L'Aveng*, 115, 1988, p. 18-23; i James AMELANG, «El mundo mental de Jeroni Pujades» a Richard L. KEGAN i Geoffrey PARKER (eds.), *España, Europa y el mundo Atlántico*, Madrid, Marcial Pons, 2001, p. 279-298.

8. La primera part de la Crònica fou publicada l'any 1609 a Barcelona per l'impressor Jeroni Margarit. La segona i tercera parts —redactades en castellà—, restaren inèdites durant molt de temps. Només en el segle XIX, Fèlix Torres Amat, Albert Pujol i Pròsper Bofarull tingueren cura de l'edició completa de les tres parts (Barcelona, 8 vols., 1829-1832).

9. Els volums es conserven avui dia a la Biblioteca Nacional de París, catalogats amb els números 234, 238 i 239 del fons Baluze. Aquest aplec documental fou donat a conèixer per Alfred MOREL-FATIO, «Flosculi», *Revista de Ciencias Históricas*, II, 1881, p. 51-57.

10. Vegeu els annexos als quatre volums del *Dietari* publicats per Josep M. CASAS i HOMS (1975-76).

Aquesta tasca erudita és també característica de molts altres historiadors del Barroc.¹¹ Així, per exemple, Jaume Ramon Vila (Barcelona 1570-1638),¹² prevere de la catedral de Barcelona i apassionat heraldista, va realitzar una important tasca de recopilació de fonts, ordenant copiar i encapçalant amb breus pròlegs la *Gesta Comitum Barchinonensium*, les cròniques de Bernat Desclot, del rei Jaume I o *La fi del comte d'Urgell* entre d'altres.¹³ Així mateix, aquest clergue erudit també va confeccionar un dietari personal que comprèn els anys 1567-1601.¹⁴

A més, a voltes, l'interès erudit ultrapassava l'àmbit de les fonts històriques estrictament catalanes. Així, una lectura atenta de *l'Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos* de Francesc de Montcada i Montcada (València 1586-Goch, Renània 1635),¹⁵ permet constatar el coneixement entre els cercles intel·lectuals de l'època del llegat cultural de l'hel·lenisme —sigui en el vessant de la Grècia antiga, sigui en el del món bizantí.¹⁶

Armats amb aquesta erudició, molts autors expressen la voluntat de depurar la història de les faules i les llegendes que la poblaven; tanmateix, la historiografia del Barroc es mostra en el seu conjunt impotent per a fer-ho. Així, Gaspar Escolano (València 1560-1619), en les seves ambicioses i inacabades *Décadas de la historia de la insigne y coronada Ciudad y Reino de Valencia*,¹⁷

11. Recordem que l'esforç per a la compilació de fonts bibliogràfiques i documentals tindria en el segle XVII fites prou remarcables: *De re Diplomatica* (1681) de Jean Mabillon, la *Bibliotheca Hispana Nova* (1672) de Nicolás Antonio; o la *Byzantinae historiae scriptores*, iniciada per L. Labbé l'any 1684.

12. Sobre Jaume Ramon Vila i la seva obra, es pot consultar: Josep M. ROCA, *En Jaume Ramon Vila: heraldista català de començaments del segle XVII*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1918; del mateix autor, «Més dades biogràfiques d'en Jaume Ramon Vila», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 12-13, 1927, p. 295-318; Josep PICH i Antoni SAUMELL, «Jaume Ramon Vila i la defensa de la Historia de Catalunya i del català a principis del segle XVIII», *Recerques* 32, 1995, p. 71-77; Mar BATLLE, *Patriotisme i modernitat a la 'Fi del Comte d'Urgell'*, Barcelona, PAM, 1999; i Jesús VILLANUEVA, «Observacions sobre 'La fi del Comte d'Urgell': datació, Transmissió manuscrita, contingut ideològic», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19, 2000, p. 611-635. Aquest darrer autor ha esclarit convincentment la controvèrsia sobre l'autenticitat o falsedat del text 'La fi del Comte d'Urgell' (per a alguns estudiosos el falsari seria Jaume Ramon Vila). Jesús Villanueva ha demostrat que aquest seria un document de la segona meitat del segle XV i del qual J. R. Vila només féu una còpia (l'any 1624), basada en d'altres còpies llavors en poder de Rafel Cervera i Joaquim Llätzer Bolet.

13. Una relació de les còpies de manuscrits que encarregà Jaume Ramon Vila a Mar BATLLE, *Patriotisme i modernitat...*, p. 119-120.

14. El dietari de Jaume Ramon Vila correspon al ms. B-100 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB).

15. Sobre aquest diplomàtic i militar, tercer marquès d'Aitona i gran d'Espanya, vegeu T. COLOM de BOTERBERGE, *El escritor Don Francisco de Montcada, diplomático en Alemania y Flandes*, Tesi doctoral, UB, 1976.

16. Francesc de Montcada utilitza entre d'altres els historiadors G. Paquimeres, N. Gregoràs, L. Klalkokondilis i N. Coniates. Vegeu Xavier BARÓ, «La presència del llegat grec en la Catalunya Moderna: Francesc de Montcada i la 'Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos'», *Pedralbes*, 18-1, 1998, p. 475-482.

17. Les *Décadas* foren concebudes com un projecte historiogràfic de gran abast que, una vegada acabat, tindria tres grans blocs de deu llibres cadascun; d'ací el títol de la crònica d'Escolano. Tanmateix, el cronista valencià només arribà a publicar un volum (València, 1611), però de més d'un miler de pàgines. Vegeu Pau VICIANO, «Mirar el passat amb ulls barrocs: l'Edat Mitjana en la crònica d'Escolano», a AA.DD., *Cabanilles i el Barroc valencià*, València, Saó, 1999, p. 119-127.

impugna i desemmascara alguns mites i llegendes del passat valencià, alhora que introdueix en el seu relat referències sobre la vida social, cultural i econòmica, cosa que atorga a les *Décadas* un toc de modernitat historiogràfica. Tanmateix, Escolano continua fent un tipus d'història essencialment providencialista i no es pot desempallegar de determinades fabulacions, cosa que Francesc Diago li retraurà als seus *Anales del reyno de Valencia*.¹⁸ Però, al seu torn, el dominicà Diago —autor format en la tradició criticista del Renaixement, i que es convertí en un nexe d'unió entre les escoles historiogràfiques de Barcelona i València— fou incapaç d'evitar que la seva obra restés lliure d'alguns cronicons i documents falsos que circulaven en aquells segles.

Semblantment, en l'àmbit illenc, la *Història general del regne de Mallorca* de Joan Baptista Binimelis (Manacor 1539/40-1616), primer intent de realitzar un relat cronístic del regne de Mallorca, incorpora nombrosos elements de la mitologia bíblica.¹⁹ Així, per exemple, Binimelis, per tal d'argumentar l'antiguitat i, per tant, el superior prestigi de la nació mallorquina, defensa que Túbal, fill de Noè, poblà Mallorca abans d'arribar a la Península Ibèrica. L'obra de Binimelis fou rebutjada pels mateixos jurats illencs que la hi havien encarregada i restà inèdita. L'excessiva credulitat i les forçades instrumentalitzacions mitològiques de l'historiador manacorí sembla que foren una de les causes d'aquest silenciament.²⁰ Tanmateix, la *Historia General del Reino Baleárico* de Joan Dameto (Palma 1554-1633), continuada per Vicenç Mut (Palma 1614-1687), que pretenia esmenar les insuficiències de la *Història* de Binimelis, tampoc no se n'escapà completament, i, ja en el segle XVIII, Bonaventura Serra i d'altres il·lustrats mallorquins criticaren la veracitat de diverses dades i d'esdeveniments que contenia l'obra de Dameto.²¹

Com a darrer exemple d'aquestes dissemblances de la historiografia del Barroc —que combina erudició i mitologia, culte al passat antic i interès pels esdeveniments més recents—, incapaç, en definitiva, de trencar amb les pràctiques precientífiques de la disciplina històrica, podem posar els *Anales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Peña (Barcelona s. XVII-1712).²²

18. Els *Anales* de Diago es publicaren a València per l'impressor Pere Patrici Mey l'any 1613.

19. L'original en llengua catalana de la *Història* de Binimelis fou compost l'any 1593, però no arribà a la impremta i es perdé durant el segle XVII; només se n'han conservat algunes còpies incompletes. El mateix Binimelis, però, en féu l'any 1601 una traducció al castellà, que tingué diverses còpies al llarg dels segles XVII i XVIII; una d'aquestes, l'efectuada per Guillem Terrassa, fou editada l'any 1927. Vegeu Eulàlia DURAN, «Joan Binimelis i la seva Història de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49, 1993, p. 485-494; i AA.DD., *Joan Binimelis, historiador de Mallorca (1539-1616)*, Palma. Societat Arqueològica Lul·liana, Museu de Mallorca, 1994.

20. Gabriel ENSENYAT, «Quina acceptació tingué la *Història del Regne de Mallorca* de Joan Binimelis», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49, 1993, p. 497-510.

21. La primera part de la *Historia* de Dameto fou publicada l'any 1633. La segona, completada per Vicenç Mut, s'estampà a Palma en la impremta dels hereus de Gabriel Guasp. Vegeu Jaume SALVÀ, «El cronista Dameto. Adiciones a Bover», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 38, 1987, p. 167-184.

22. Els *Anales* de Feliu de la Peña foren publicats a Barcelona l'any 1709. N'existeix una edició facsimilar publicada per l'editorial Base (Barcelona, 1999) amb un estudi introductor de Jaume SOBREQÜÉS. Vegeu també Eulàlia DURAN, «Narcís Feliu de la Peña, historiador i polític», *Afers*, 20, 1995, p. 73-86.

Indubtablement, aquest advocat, historiador i decidit partidari austriacista, no fa cap intent sistemàtic per esportar els elements mítics i llegendaris de la història de Catalunya. Ben al contrari, no dubta de servir-se'n quan li permeten reforçar les línies argumentals i els eixos ideològics bàsics de la seva obra (patriotisme català i continuïtat dinàstica fins a Carles d'Àustria). Així, per exemple, en la dedicatòria del primer volum dels *Anales*, Feliu es vanagloriava que Catalunya hagués estat escollida entre totes les províncies com «la primera de la Gentilidad»; aduint, a l'hora d'enaltir l'antiguitat cristiana de la nació catalana, que el primer gentil que va rebre la fe fou «Cayo Cornelio, que confessó a Jesús por verdadero Dios estando en el santo patíbulo de la Cruz», el qual era català.

Cal remarcar que, després de la *Crònica* de Jeroni Pujades, tota la mitologia antiga dels reis d'Espanya (des de Túbal fins a Abidis), creada per Anno Viterbo, havia començat a ser qüestionada o obviada —almenys en determinats aspectes— per cronistes com Francesc Diago, Esteve de Corbera o Dídac Montfar, i resulta sorprenent la seva recuperació per Narcís Feliu de la Peña en els seus *Anales*.²³ L'explicació d'aquest «retrocés crític» es trobaria en el fet que Feliu de la Peña va adreçar la seva obra a un públic castellà i cortesà per defensar les tradicions catalanes, en un moment de tensió bèl·lica i política, però també ideològica i nacional. Probablement, a través d'aquesta mitologia antiga, aquest ardit partidari austriacista pretenia mostrar els antics lligams que Catalunya mantenia amb la resta de les nacions hispàniques, i, d'aquesta manera, afavorir la causa de Carles d'Àustria en el conflicte peninsular de la Guerra de Successió espanyola.

Tanmateix, el discurs històric de Feliu de la Peña no és superficial, ni tampoc és mancat de recerques arxivístiques ni de la utilització de variades fonts manuscrites i impreses. En el primer volum dels *Anales* va utilitzar sobretot la *Crònica* de Jeroni Pujades, la *Cataluña Ilustrada* d'Esteve Corbera, el *Jardín de María* de Narcís Camós, la *Crisi de Cataluña* de Manuel Marcillo i la *Marca Hispanica* de Pèire de Marca. En el segon volum se serví sobretot dels *Anales* de Jerónimo Zurita i de diverses cròniques medievals (Muntaner, Desclot, la de Jaume I i la de Pere el Cerimoniós), que aprofità a través de les obres de Pere Miquel Carbonell o Francesc de Montcada. El tercer volum revela la consulta de fonts arxivístiques (documentació de l'Arxiu Reial, Arxiu Municipal de Barcelona i altres arxius locals), i també de cròniques i dietaris manuscrits (els diaris de Miquel Parets, Frederic Despalau i Francesc Ferrer). A més, féu servir, encara que no les va citar, obres polèmiques i, fins i tot, contràries al seu ferm austriacisme, com ara la *Noticia de Cataluña* de Francesc Martí Viladamor, un dels textos bàsics de la revolució catalana de 1640 contra Felip IV de Castella. Altrament, als capítols finals del tercer volum (concretament d'ençà la relació del setge de Barcelona de 1697), l'obra de Feliu de la Peña deixa pròpiament l'estil d'uns annals i es transforma en una relació o memòria d'un temps viscut en què, de vegades, l'autor apareix com a protagonista; és el cas del relat sobre la conspiració austriacista del 1704, a resultes de la qual Narcís Feliu de la Peña seria empresonat. Malgrat

23. Cf. Jordi CORTADELLAS, *La història antiga i la historiografia catalana*, 3 vols., Tesi doctoral, UAB, 1991. Vegeu vol. I, p. 154 ss.

aquest to més pròxim a un dietari que no pas a uns annals, el text de Feliu de la Peña és molt informatiu, ple de detalls i de llistes de noms (de militars, de partidaris felipistes i austriacistes, etc.), i constitueix encara avui dia una font bàsica per a l'estudi de la Guerra de Successió i els seus antecedents.

3. Els límits de la historiografia del Barroc. Les seves causes

Quines foren les causes d'aquestes dissemblances? Per què les potencialitats de l'erudició barroca foren en gran mesura desaprofitades? Per quina raó l'augment de la nòmina d'historiadors i cronistes, la proliferació d'acadèmies i cercles erudits, i la major circulació dels textos històrics no foren elements suficients per fomentar un rigorós esperit crític?

Entenc que els límits de la historiografia del Barroc tenen dos tipus de causes principals. La primera és que dita historiografia no va assolir una metodologia capaç d'alliberar el discurs històric del llast precientífic que impregnava la cronística de l'època (providencialisme, tradició mitològica, autoritats espúries, etc.). La segona és la forta utilització del discurs històric com a «arma política» per part dels poders establerts (Corona, Església, Diputacions, Consells municipals, etc.), els quals actuaren sovint com a mecenes, promotors i censors de la producció historiogràfica. Aquesta circumstància impel·lia els erudits a cercar uns «resultats» prefixats i a entrar en batalles «preeminencials» o «legitimistes» on totes les armes eren emprades, fins i tot la d'ordir falsos documents o crònics capaços d'avaluar les tesis pròpies.

Els proemis i prefacis dels tractats històrics, així com la correspondència mantinguda entre els membres dels cercles erudits, i entre els historiadors i els seus mecenes, són una bona font per avaluar els paràmetres metodològics de la historiografia siscentista.

Esteve de Corbera (Barcelona 1563-1633),²⁴ l'autor de la *Cataluña Ilustrada*, tractat geogràfic, històric i institucional que pretenia vindicar les grandeses de la monarquia catalana, va mantenir amb Ramon de Guimerà i Tamarit, comte de Guimerà, una correspondència erudita amb motiu d'escriure Corbera unes *Consultas historiales de D. Gaspar de Galcerán de Gurrea y de Aragón* (1623), sobre els antecedents històrics d'aquesta nissaga nobiliària.²⁵

24. Sobre Esteve de Corbera i la seva obra: J. REIG VILARDELL, *Esteve de Corbera. Apuntaciones biográficas*, Barcelona, Fidel Giró, 1892; Fernando SÁNCHEZ MARCOS, «Historiografía e instituciones políticas en la Cataluña del siglo XVII. El caso de la *Cataluña Ilustrada* de Esteve de Corbera», *Pedralbes*, 13-II, 1993, p. 547-556; del mateix autor, «La concepció de España como realidad plural en la historiografía catalana del Barroco: algunas aportaciones» a Pablo FERNÁNDEZ ALBADALEJO (ed.), *Monarquía, imperio y pueblos en la España Moderna*, Alacant, Caja de Ahorros del Mediterráneo, 1997, p. 781-792.

25. Sobre Ramon de Guimerà i els Guimerà (descendents dels Alemany, que es consideraven vinculats a la llegendaria jerarquia feudal catalana d'Otger Cataló i els Nou Barons de la Fama), vegeu Eva SERRA, «Els Guimerà, una noblesa de la terra», *Recerques*, 23, 1990, p. 9-36. La defensa del mite d'Otger Cataló per part d'Esteve de Corbera agafa encara més sentit pel patronatge que rep d'aquesta nissaga nobiliària.

Les missives entre el comte i el ciutadà honrat de Barcelona doblat d'historiador ofereixen informació substancial sobre la concepció de la història que tenia Esteve de Corbera. Aquest expressa amb nitidesa la voluntat d'establir un relat del passat lliure de qualsevol fabulació: «el sujeto de la Historia es la verdad pura y libre de fingimientos, como un espejo claro».²⁶ Corbera, amb l'afany de superar les insuficiències de la historiografia humanística del segle anterior, propugna un esforç de recerca més exhaustiu de les fonts, una «averiguación» que, segons deia l'autor de la *Cataluña Ilustrada*, «en tiempo de nuestros aguelos no se reparava tanto en ella, y aora vemos en muchos autores de aquella edad algunas facilidades que devieran escusarlas». I, a continuació, en referir-se a l'obra que Guimerà li havia encarregat i que es remuntava al passat medieval dels comtes de Ribagorça, Corbera explicitava que els tres fonaments o mitjans més segurs per reconstruir la història d'aquesta nissaga nobiliària es trobaven en els «escritores clásicos y aprovados, las inscripciones de piedras y epitafios de sepulturas, y en privilegios y escrituras auténticas».²⁷

Tanmateix, els criteris rigorosos de Corbera es diluïen quan es tractava de refer el pretèrit més antic. Aquest ciutadà honrat barcelonès —que emparava la veracitat de les vingudes a Catalunya de Carlemany i Otger Catalò, tot defensant Tomic de les escomeses crítiques de Pere Miquel Carbonell—²⁸ asseverava el següent sobre el tractament històric dels temps més remots:

«No todas las historias pueden tener una misma certeza, basta en algunas que él que las escribe dé la razón qual la materia de que tratan la requiere. Y assí en las muy antiguas, cuya averiguación de suyo es dificultosísima, no se han de pedir demostraciones, que por imposibles vienen a ser escusadas. Las conjeturas y argumentos probables, la voz común, la tradición continuada y las memorias que dexaron los pasados, suelen suplir estas faltas, y asiguarnos de las dificultades que en ellas se ofrecen».²⁹

L'acceptació de la tradició o de la veu comuna com a fonts del passat antic era un forat prou ample i flexible per on llegendes, mitologies i falsificacions podien escapolar-se al sedàs de la crítica. D'altra part, això també era una via útil per als cronistes entestats a enlairar el prestigi de la nació, la ciutat o la nissaga objecte de la seva història, car hi trobaven una via d'especulació que gairebé no tenia límits i que, d'altra banda, era utilitzada per molts d'altres coetanis.

Altrament, l'exercici de l'historiador del Barroc era extraordinàriament mediatitzat pels sentiments patriòtics i els interessos politicoinstitucionals. L'esperit patriòtic envers una ciutat o nació es troba darrere l'impuls de moltes plomes de cronistes siscentistes. Així, per exemple,

26. Biblioteca Nacional de Madrid (BNM), ms. 7377. Carta d'Esteve de Corbera a Ramon de Guimerà, Barcelona, 24 de setembre de 1624, fol. 203.

27. *Ibid.*, Esteve de Corbera a Ramon de Guimerà, Barcelona, 4 d'octubre de 1624, fol. 215.

28. Sobre l'oposició entre les obres de Pere Tomic i Pere Miquel Carbonell, vegeu Agustí ALCOBERRO, «Medievals i moderns. El debat historiogràfic en la Catalunya del segle XV», *Afers*, 19, 1994, p. 537-554.

29. BNM, ms. 7377, Esteve de Corbera a Ramon de Guimerà, Barcelona, 24 de setembre de 1624, fol. 207.

Joan Binimelis fa constar al pròleg de la seva *Història del regne de Mallorca* que l'acceptació de l'encàrrec que li feren els jurats mallorquins d'escriure una crònica del regne era deguda al deure que li imposava el sentiment patriòtic:

«Entre altres obligacions que tenim los hòmens, una y no de las menors, és la que tenim a nostra pàtria y solàs a hont nasquiram y començarem nostros primers dias; y arriba a tant este amor y obligatió, que si se offerex, estam obligats a perdre sa vida per ella».³⁰

També, el notari públic i escrivà de la ciutat de Barcelona Esteve Gilabert i Bruniquer (Granolers 1561-Barcelona 1641), al pròleg de la seva *Relació sumaria de la antiga fundació i cristianisme de la ciutat de Barcelona* (1630), explicitava que havia estat l'amor a la seva ciutat natal el que l'havia portat a «veure, legir y scriure (que és lo talent que Déu me ha dat) cosas que poguessen ésser en benefici de la ciutat»; i, en definitiva, a compondre aquella obra «certificant ab molts veras que ma intenció en estas cosas no tira a altro blanc ni interès que el bé de ma pàtria Barcelona».³¹

Finalment, Esteve de Corbera, a la seva *Cataluña Ilustrada*, assenyalava amb precisió quina era la importància i quin era l'objectiu de les reivindicacions envers el passat català:

«Pero el daño que las historias que tenemos, aunque generales de las Españas apenas tratan desto (es refereix a les gestes dels avantpassats catalans) y con ser hombres graves y eruditos los que las escribieron, pasan por nuestras cosas con más cortedad que si fuéramos estrangeros (...) Buelvan nuestros naturales que tienen partes y caudal para ello por la reputación de su patria. Offendanse de tanto sielencio donde era tan justa, y tan devida la alabança. Conozcan las otras Naciones que tenía Cataluña Principios y hazañas gloriosíssimas con que ilustrar sus escritos, si huviera en los Autores deseo de alabar com devían la Antigüedad y la grandeza de su Monarquía».³²

Al patriotisme confessat (local o nacional) de molts autors s'hi afegien els afanys legitima-dors de les institucions i les necessitats d'aquestes de trobar en la història arguments per a les batalles jurídiques i ideològicopolítiques que sovint les enfrontaven. Tot això va constituir un estímul per a la recerca, producció i divulgació històriques, però també un obstacle per a avançar cap a un relat històric científic.

Els estrets vincles entre poder polític i producció historiogràfica en l'etapa barroca resten ben palesos si observem la gran incidència del patronatge institucional en l'encàrrec, censura, edició i divulgació dels grans textos d'aquesta etapa historiogràfica. Així, per exemple, el grandió projecte de Gaspar Escolano *Las Décadas de la historia de la insigne y coronada Ciudad y Reino de Valencia* fou assumit el 1604 per les corts valencianes, que atorgaren a Escolano un

30. Citat per Eulàlia DURAN, *Joan Binimelis ...*, p. 487.

31. Esteve GILABERT I BRUNIKER, *Relació sumaria de la antiga fundació y cristianisme de la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Impremta La Renaixensa, 1885, amb pròleg de F. Maspons i Llabrés. La citació a p. 10.

32. Esteve de CORBERA, *Cataluña Ilustrada*, Nàpols, 1678, p. 4.

sou de cent cinquanta lliures anuals, a més de costejar la impressió de l'obra. També una Junta de Braços de 27 de novembre de 1630 va acordar la publicació de la *Cataluña Ilustrada* d'Esteve de Corbera, tot aconsellant als diputats i oïdors del General que «fossen servits manar mirar la obra de que.s parla en la dita proposició per las personas que paraxerá a ses señories y censurada aquella, la manen a imprimir a costes del General».³³ Tanmateix, com és sabut, la *Cataluña Ilustrada* d'Esteve de Corbera no arribà llavors a ser editada. Una comissió d'informadors formada per Tomàs Roca, Frederic Meca, Dídac de Rocabertí, Agustí Pexau i Felip Vinyes havia estimat, el desembre de 1633, que amb la història d'Esteve de Corbera «reb Catalunya notable il·lustració y que serà bé, per a que vinguen a notícia de todas las naciones del món, se imprimescan, en nom i a profit dels hereus de dit Corbera, als quals manen donar vostres senyories de pecunies del General una quantitat considerable per a que los hereus puguen fer imprimir dits llibres».³⁴ Però, sigui per manca de compliment d'aquesta subvenció o per desinterès dels hereus d'Esteve de Corbera —traspasat aquell mateix any 1633—, la *Cataluña Ilustrada* restà inèdita. Com és sabut, només fou impresa l'any 1678 gràcies al patrocini del jurisconsult Rafael Vilosa. La tutela i l'empara institucionals també les veiem en la *Crisi de Cataluña hecha por naciones extranjeras* publicada pel jesuïta Manuel Marçillo (Olot 1656-la Seu d'Urgell 1694) per encàrrec dels consellers de Barcelona,³⁵ obra que volia ser una vindicació de Catalunya i dels catalans davant les esteses opinions que, després de la Guerra dels Segadors, els acusaven de deslleials i rebels envers els monarques.

Aquest paper de *sponsor* i *ensor*,³⁶ exercit pels poders institucionals (sigui la Corona, les Diputacions, l'Església o els municipis), s'intensificà en moments de guerra o conflicte. La Guerra dels Segadors és un bon exemple, tant d'aquest patronatge institucional com de la intensa utilització de la història —sigui del passat més remot o dels temps més presents— com a arma ideològica, politicojurídica i propagandística.³⁷ Així, la *Proclamación Católica* de fra Gaspar Sala i Berart (Saragossa 1605-Barcelona 1670) va ser encarregada pels consellers de la ciutat de Barcelona a aquest famós predicador de l'orde dels agustins amb l'objectiu de compel·lir Felip IV perquè reconduís la nefasta política del comte-duc d'Olivares envers Catalunya. Els consellers de la Ciutat Comtal van pagar per la publicació de les cinc edicions que es feren de la *Proclamación Católica* a Barcelona els anys 1640 i 1641 unes 1.000 lliures per als impressors i unes 700 lliures per a paper, a més de les despeses de l'enviament dels exemplars. El llibre va ser

33. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol V, Barcelona, 1999, p. 352.

34. *Ibid.*, p. 464.

35. De la *Crisi de Cataluña* de Marçillo n'hi ha una edició de l'any 1684 sense peu d'impremta. L'any 1685, l'impressor Mathevad en féu una altra estampació.

36. Manllevo l'expressió de J. KLAITS, *Printed Propaganda under Louis XIV: Absolute Monarchy and Public Opinion*, Princeton, 1976, p. 8.

37. Una panoràmica general a Antoni SIMON I TARRÉS, *Els orígens ideològics de la Revolució Catalana de 1640*, Barcelona, PAM, 1999, p. 163 ss.

aprovat el 4 d'octubre de 1640 en una sessió del Consell de Cent, un acte, però, merament formal, car en aquella data ja estava imprès.³⁸

Així mateix, la implicació de les institucions catalanes en l'edició de la *Noticia Universal de Cataluña* de l'advocat Francesc Martí i Viladamor (Puigcerdà 1616-Perpinyà 1687) fou total. El manuscrit de l'obra fou presentat al Consell de Cent per la Junta General de Braços, i el consistori barceloní n'ordenà, el 26 de novembre de 1640, una impressió de tres mil exemplars, els quals van sortir publicats el dia 21 de desembre d'aquell mateix any. Prèviament, però, el Consell de Cent va comissionar una junta de quatre persones, les quals foren designades per la vint-i-quatre de guerra, per fer una revisió del text. I tot i que la dita junta acceptà la tesi més polèmica de Martí i Viladamor —el caràcter electiu de la monarquia a Catalunya des del temps de Carlemany—, no deixà de fer algunes observacions perquè s'hi rectificassin alguns detalls.³⁹

Les «guerres de paper» amb material històric foren especialment virulentes en aquest segle ple d'hostilitats armades, revoltes i revolucions, i els seus protagonistes no dubtaren a utilitzar arsenals espuris. Sobretot, d'ençà les dècades finals del segle XVI, s'escampen falsos crònics i documents, textos mistificats que servien per a gloriar-se de fills il·lustres, per a certificar l'antiguitat d'ordes religiosos, per a reclamar pretesos drets dinàstics o per a defensar l'existència d'unes antigues constitucions.⁴⁰

La historiografia catalana no va escapar de la temptació d'aquestes manipulacions del passat. Així, el clergue eivissenc Antoni Nobis (un nebulós personatge pel que sembla originari del Rosselló i que va canviar el seu nom per Antonio Lupián de Zapata) es va inventar el crònic d'Haubert i molts d'altres documents i genealogies.⁴¹ Però, sens dubte, fou el frare mínim Joan Gaspar Roig i Gelpí (Blanes 1624-Manresa 1691) qui amb la seva gran erudició va arribar a unes cotes més altes en l'art de la deturpació documental. Roig i Gelpí, en les seves polèmiques històriques amb José Ibáñez de Segovia, marquès de Mondéjar, i amb el cronista reial José Pellicer i Tovar (un altre conspicu falsificador), ja es va empescar vers el 1668 el crònic llatí de Llibertat. Les contradiccions d'aquest text feren que la seva falsedat fos ràpidament descoberta. Però, entre 1672 i 1675, Roig i Gelpí va ordinar el *Llibre de Feyts d'Armes de Catalunya* de Ber-

38. Antoni SIMON I TARRÉS i Karsten NEUMANN, «Estudi introductorio» a Gaspar SALA, *Proclamación Católica a la Magestad Piadosa de Felipe el Grande* (1640). Edició facsimilar de l'editorial Base, Barcelona, 2003, p. 29-30.

39. Sobre les deliberacions del consistori barceloní per a la publicació de l'obra de F. Martí Viladamor vegeu Basili de RUBÍ, *Les corts generals de Pau Claris*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana, 1976, p. 272, nota 18; Celestí PUJOL I CAMPS va reproduir al *Memorial Histórico Español*, vol. XXI, Madrid, 1889, p. 27 ss, la deliberació del Consell de Cent del 26 de novembre de 1640 que tracta sobre la publicació de la *Noticia Universal*.

40. Vegeu José GODOY ALCÁNTARA, *Historia crítica de los falsos cronicos*, Madrid, Alatar, 1981 (la primera edició és de 1868); i Julio CARO BAROJA, *Las falsificaciones de la historia (en relación con la de España)*, Barcelona, Seix Barral, 1992.

41. Antoni Nobis es va inventar un crònic d'un suposat mossàrab sevillà d'origen alemany (Haubert) que havia viscut a finals del segle IX. El fals crònic d'Haubert el va publicar el 1667 —any que va morir Nobis—, fra Gregorio Argaiç a la seva *Población eclesiástica de España*.

nat Boades, pseudocronicó medieval que enganyà moltes generacions d'estudiosos fins que, a la dècada dels anys quaranta del segle xx, Miquel Coll i Alentorn demostrà la seva impostura, tot aprofundint en les conjectures al respecte que anteriorment havia fet A. Giménez Soler.⁴²

La gènesi i l'objectiu de la falsificació són prou il·lustratius de la tensió de la historiografia del Barroc. El frare mínim blanenc, doblat d'historiador i de falsari, es mostra en el conjunt de la seva obra com un gelós i ardent defensor de les tradicions històriques catalanes. Roig i Gelpí va disputar amb Pellicer i Tovar per tal de salvaguardar el «honor de nuestra nación»,⁴³ car a la *Idea del Principado de Cataluña* (1642), i en altres obres, el «zoilo escritor» aragonès havia titllat de falsos els privilegis de Lluís el Pietós i Carles el Calb i havia negat la vinguda a Catalunya d'Otger Cataló i també la de Carlemany; unes negacions que també s'havia atrevit a fer el marquès de Mondéjar en algunes cartes i obres manuscrites.⁴⁴

Aquesta polèmica erudita, a banda de manifestar una covada animositat personal entre els seus protagonistes, revela unes fortes tensions «patriòtiques» o «nacionals». Així, als seus *Anales de la Monarquía de España*, José Pellicer acusava Roig i Gelpí de ressuscitar les tesis històriques subversives de la revolució de 1640 i, també, de falsificar crònics per inventar o mantenir una mistificada tradició històrica catalana. Però el mateix Pellicer no va dubtar a empescar-se un còdex perdut on restaria demostrada la buscada antiga constitució espanyola, la «ley fundamental de las Españas» que dotaria de legitimitat la unitat política i legislativa peninsular. El còdex inventat per Pellicer faria al·lusió a la conformació, després de la «pèrdua d'Espanya» a mans del musulmans, d'una «lliga catòlica» o «lliga dels Pirineus» que, integrada per asturians, lleonesos, aragonesos, navarresos, gallecs i catalans, va transferir el poder a un nou príncep i va constituir una indivisible unitat política de sobirania.⁴⁵ Per la seva banda, Roig i Gelpí, davant les escomeses que posaven en entredit diverses grandeses del passat català, va voler fabricar un suport documental que les fes inqüestionables. Aquest era el principal sentit i objectiu del *Llibre dels Feys d'Armes de Catalunya*.

42. Miquel COLL I ALENTORN, «El problema de l'autenticitat del *Llibre de Feys d'Armes de Catalunya*», pròleg al volum Boades, *Llibre de feys d'Armes de Catalunya*, Barcelona, Barcino, 1948, p. 11-89, reproduït a *Historiografia*, Barcelona, Curial-PAM, 1991, p. 431-468.

43. Gaspar ROIG I GELPÍ, *Carta apologética por la entrada de Carlos el Grande en Cataluña*, dedicada a Josep Galcerà de Pinós, que va ser publicada al final del *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*, Barcelona, 1678. La citació a p. 2. De fet, però, la primera rèplica de Roig i Gelpí defensant l'entrada de Carlemany a Catalunya, ja l'havia donada en el capítol segon del *Tratado de las excelencias y antigüedades del Priorato de Santa María de Meyá en el Principado de Cataluña*, Girona, 1668. Sobre aquesta polèmica vegeu Jesús VILLANUEVA, *Los orígenes carolingios de Cataluña en la historiografía y el pensamiento político del siglo XVII*, treball de doctorat, UAB, 1994, p. 137 ss.

44. Concretament, el marquès de Mondéjar havia escrit una carta al frare jerònim Hermenegildo de san Pablo sobre aquesta qüestió, que aquest va publicar a la seva *Defensa por la religión gerónima de España y su antigüedad*, Saragossa, 1672, p. 518-525. El marquès de Mondéjar també va negar les entrades d'Otger Cataló i Carlemany a la seva *Historia de los Condes de Barcelona*, que va deixar inèdita. Una còpia d'aquesta obra es pot consultar a l'AHCB, ms. B-4, fols. 1-141, còpia que fou ordenada per Pau Ignasi de Dalmases.

45. José PELLICER, *Anales de la Monarquía de España después de su pérdida*, València, 1681. Segons fabula el cronista aragonès, el còdex li havia estat robat del seu estudi l'any 1663 juntament amb d'altres documents.

4. Entre l'Humanisme i la Il·lustració. El Barroc, una historiografia de transició?

La historiografia del Barroc presenta, al costat de les dissemblances i límits fins ara descrits, uns altres dos trets característics que acaben de definir aquesta etapa historiogràfica.

El primer —en bona mesura conseqüència de l'estreta relació, ja comentada, entre historiografia i poders institucionals— és el paper primordial que jugà el discurs històric en la construcció del pensament polític de l'època. El segon és l'important volum que agafa l'activitat historiogràfica i la major penetració social d'aquesta. Aquests caràcters de la historiografia barroca els podem apreciar a través de fets prou diversos, com serien: l'acreixement de la nòmina d'historiadors i cronistes; la multiplicació d'acadèmies i cercles erudits; l'avenç de les llengües modernes substituïnt el llatí com a vehicle d'expressió escrita de les obres històriques; l'aparició de tallers publicístics que, especialment en moments de guerra o conflicte, divulguen, utilitzen o manipulen els fets del passat llunyà o els del més rabent present; o la proliferació de gasetes, avisos i opuscles de tota mena amb tiratges propis d'una «cultura massiva».

Els forts vincles entre poder i historiografia, juntament amb el fet que la història era indistintiblement considerada a l'època com la millor guia per a trobar les regles del bon govern polític, van fer que el discurs històric impregnés poderosament el debat ideològicopolític del Barroc en totes les seves dimensions.⁴⁶

Indubtablement, en el que s'ha anomenat «segle de l'absolutisme» es van produir obres com el *Discours sur l'histoire universelle* (1681) de Jacques-Bénigne Bossuet, en què, a través d'una visió providencialista de la història, es legitimava la monarquia absoluta francesa com a hereua de l'imperi cristià de Constantí. Així mateix, autèntics equips de cronistes a sou fabricaren noves mitologies per a glorificar els monarques i les dinasties, i també prepararen el terreny, amb documents i especulacions, per a justificar conquestes i annexions territorials.⁴⁷

Aquest, però, és també el segle en què les rèpliques constitucionalistes a les tendències absolutistes agafaren una gran força política i intel·lectual. A Anglaterra, Holanda o Catalunya, el pensament jurídicopolític que propugnava la defensa d'unes «llibertats» individuals i col·lectives trobà en la història un fèrtil camp on la tradició del passat servia per a argumentar les noves aspiracions del present.

46. Tal com apunta Modesto Santos López, per a la majoria dels tractadistes polítics del Sis-cents, la història es converteix en «escuela de la política». Vegeu «Experiencia e historia en el pensamiento político español del siglo XVII», a Javier PEÑA (coord.), *Política y modernidad. Concepciones de la política en la España moderna*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2000, p. 105-125; la citació a p. 121.

47. Per al cas mateix de la França borbònica, vegeu Orest RANUM, *Artisans of glory. Writers and historical thought in seventeenth-century France*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1980; François LAPLANCHE i Chantal GRELL (eds.), *La monarchie absolutiste et l'histoire en France. Théories du pouvoir, propagandes monarchiques et mythologies nationales*, París, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1987.

Així, dins el ventall de les teoritzacions constitucionalistes, l'elaboració i difusió de les tesis juridicopolítico-populistes van anar sovint lligades a unes construccions historicollegendàries que avalaven l'existència d'uns pactes fundacionals demostratius de la sobirania popular; una mena d'«antiga constitució» que calia preservar o restaurar en el cas que hagués estat vulnerada.⁴⁸

A Catalunya, tal com han demostrat les indagacions de Jesús Villanueva, el mite fundacional populista de la *res publica* catalana va ser recreat a finals del segle XVI a partir d'un nou relat sobre els orígens medievals de Catalunya.⁴⁹ Els episodis historicollegendaris dels Nou Barons de la Fama, o la desvinculació de Guifré el Pelós dels reis francs i les seves campanyes d'alliberament de Catalunya del jou musulmà, havien servit al pensament polític català medieval i renaixentista tant per argumentar la independència del príncep català del domini imperial, com per bastir la tesi corporativista que presentava els orígens de Catalunya com una empresa comuna entre el príncep i els súbdits. Però, a finals del segle XVI, quallà una nova versió històrica segons la qual, després de la caiguda de la monarquia visigòtica, els cristians antecessors dels futurs catalans havien emprès pel seu compte i sense ajut de cap príncep la reconquesta del país ocupat pels musulmans i, després, havien sol·licitat la protecció del rei de França, als quals s'havien sotmès en un acte espontani i voluntari. Aquesta nova interpretació es basava en un document fins aleshores ignorat per la historiografia: el precepte de Carles el Calb donat l'any 844 als *hispani* de la Marca Hispànica i conservat en una còpia del segle XIII que encapçala el primer *Liber antiquitatum* de l'arxiu de la catedral de Barcelona.⁵⁰ Com ha precisat l'esmentat Jesús Villanueva, fou l'arxiver Francesc Tarafa el descobridor del precepte de Carles el Calb, encara que no va tenir l'oportunitat d'incloure'l a la seva *Crònica de la província de Catalunya*, perquè aquesta obra no abastà més enllà del període visigòtic. Però la divulgació i la incorporació d'aquest document al discurs politicoideològic es féu gràcies al poeta i historiador Francesc Calça, encara que el document no va ser publicat fins l'any 1603 dins la *Historia de los victoriosísimos antiguos Condes de Barcelona* de fra Francesc Diago, que sembla que va aprofitar els volums manuscrits de la *De Catalonia* que Calça no arribà a publicar.⁵¹

El precepte, i la nova interpretació dels orígens medievals de Catalunya, aportaven elements d'indubtable transcendència jurídica i ideològica. En primer lloc, es demostrava la «franquícia» original de Catalunya, és a dir, la seva gairebé completa immunitat fiscal que se suposava que

48. Sobre aquest tema vegeu la clàssica obra de John G. A. Pocock, *The ancient constitution and the feudal law: a study of English historical thought in the seventeenth century*, Cambridge, 1957; d'aquest fonamental estudi n'hi ha una edició de l'any 1987 (Cambridge University Press) notablement ampliada. També Glenn Burgess, *The Politics of the Ancient Constitution: An Introduction to English Political Thought 1500-1800*, Basingstoke, 1992.

49. Jesús Villanueva, *Los orígenes carolingios de Cataluña...*; del mateix autor, «Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 69-70, 1994, p. 75-87.

50. Una edició moderna d'aquest document es pot trobar a Ramon d'Abadal i Vinyals, *Catalunya Carolíngia II. Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona, 1926-52, p. 422-425.

51. Cf. J. Villanueva, *Los orígenes carolingios de Catalunya...*, p. 16-27.

continuava vigent. En segon lloc, es provava l'autonomia judicial que Catalunya sempre havia tingut, gràcies al respecte de la legislació visigoda per part dels reis francs. Finalment, es mostrava el veritable origen del règim pactista català, ja que es podia recórrer tant a la tesi de la continuïtat goticista —segons la qual el pactisme català derivaria del règim de corts de la monarquia visigoda—, com a la tesi dels pactes «constituents» amb els reis francs. Es tractava, doncs, d'una visió clàssica de la teoria popular de l'estat, amb una vindicació de la llibertat primigènica de la comunitat prèvia a la constitució del poder reial i que subsistia un punt aquest poder reial havia estat constituït. També, el nou relat històric comportava la condició de respecte a les lleis pròpies per haver estat resultat d'un pacte de lliurament i, per tant, l'origen d'un poder reial limitat o, fins i tot, el fonament d'una monarquia electiva.

La majoria d'historiadors del cercle erudit barcelonès dels anys vint del segle XVII (Jeroni Pujades, Jaume Ramon Vila, Rafel Cervera, Esteve de Corbera), així com nombrosos juristes que participaren en les polèmiques jurisdiccionals que les institucions catalanes mantingueren amb la corona durant les dècades anteriors a 1640 (Joan Pere Fontanella, Pere Antoni Jofreu o el Felip Vinyes de les disputes del jurament reial de l'any 1622), van fer seva la idea que els privilegis carolingis contenien els pactes fundacionals de la *res publica* catalana.⁵²

Altrament, d'ençà de l'aixecament del 1640, els propagandistes, els teòlegs i els juristes del bàndol revolucionari català van divulgar les tesis populistes i en van extremar les deduccions polítiques per tal de justificar la guerra i la separació de la monarquia espanyola. Especialment fou Francesc Martí i Viladamor, el qual, a la seva *Noticia Universal de Cataluña* (1640) i, sobretot, al *Praesidium inexpugnabile Principatus Cataloniae* (1644), traurà les derivacions polítiques més atrevides d'aquesta construcció historicojurídica populista de l'origen del poder. Martí i Viladamor defensarà l'existència d'un règim polític electiu i, alhora, desenvoluparà una tesi del dret de resistència basada en la defensa del tiranicidi.⁵³

D'aquesta historiografia immediatament anterior i coetània a la revolució de 1640, creiem necessari destacar la plena consciència de la dimensió política del seu discurs històric i la capacitat d'alguns autors per a relacionar les construccions històriques amb concepcions polítiques generals, i també identitarioculturals. Així, per exemple, l'any 1628, el burgès honorat de Perpinyà Andreu Bosc (Perpinyà, segle XVII) va publicar el gruixut tractat historicojurídic titulat *Sumari, Índex o Epítome dels admirables y nobilissims Títols d'Honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya, y de les gràcies, privilegis y prerrogatives, preeminències, llibertats o immunitats go-*

52. Vegeu els estudis de conjunt d'Antoni SIMON I TARRÉS, *Els orígens ideològics...* p. 115 ss.; i Jesús VILLANUEVA, *El concepto de soberanía en las polémicas previas a la revuelta catalana de 1640*, Tesi doctoral, UAB, 2002; i els estudis particulars sobre autors concrets de Joan Lluís PALOS, *Els juristes i la defensa de les constitucions. Joan Pere Fontanella (1575-1649)*, Vic, Eumo, 1997, especialment p. 139 ss.; i Jesús VILLANUEVA, «Felip Vinyes (1583-1643): su trayectoria política y la gestación de la revuelta catalana de 1640», *Manuscrits*, 17, 1999, p. 307-340.

53. Vegeu Antoni SIMON TARRÉS, *Els orígens ideològics...*, p. 187 ss.; i Jesús VILLANUEVA, *El concepto de soberanía...*, p. 176 ss.

san segons les pròpies y naturals lleis,⁵⁴ que tenia com a objectiu principal l'afirmació i la defensa del règim polític català, de les seves institucions, de la seva constitució jurídica i dels seus privilegis, tot oferint un repertori de referències històriques i legislatives al respecte. Al mateix temps, però —i d'ací ve la seva originalitat—, Andreu Bosc va incorporar a la seva obra aspectes socials i culturals, com la reivindicació de la llengua catalana, especialment del seu ús per a la predicació.⁵⁵

En aquesta obra densa, complexa i no mancada de contradicció, història, jurisprudència i identitat cultural s'entremesclen sota l'impuls d'un sentiment patriòtic vindicatiu de tot allò que definia i particularitzava la nació catalana. Sentiment que el jurista i historiador rossellonès explicitava al proemi de la seva obra dient: «quant arriba a esta terra un castellà, o de altra nació entès, publica los fets de sa nació al yqual del Pater Noster, y nosaltres ajudam en alçar-les, restant sepultades les nostres».

Tal com hem apuntat anteriorment, el segle XVII és un període en què la producció historiogràfica agafa volum i, a través de la major circulació de l'impres, la història arriba a un públic força més ampli que no pas ho havia fet anteriorment.

Una evidència d'aquesta major activitat historiogràfica és la proliferació d'acadèmies, cenacles i cercles erudits on es mantenien dissertacions i discussions sobre matèria històrica i s'intercanviava correspondència docta. L'exercici de l'historiador esdevé, en definitiva, una activitat cada vegada menys individual i més col·lectiva.

En l'àmbit del Principat, hom pot documentar l'existència, durant la dècada dels anys vint del segle XVII, d'un cercle erudit barceloní integrat per historiadors, advocats i ciutadans honorats com Rafel Cervera, Francesc de Montcada, Didac Montfar o Jeroni Pujades.⁵⁶ En la seva *Cataluña Ilustrada*, Esteve de Corbera els esmenta com els historiadors «presentes que ahora estan actualmente ocupados en estos estudios, honrando con ellos a Cataluña y eternizando sus nombres».⁵⁷ La recopilació de manuscrits, l'afany per assolir un nivell de rigor crític, l'exploració de nous temes i, sobretot, l'orientació cívica i patriòtica de llurs obres foren les seves principals característiques.

Així mateix, després del procés revolucionari del 1640, durant els anys de la unió de Catalunya a França, podem detectar la conformació d'un grup de historiadors que es desenvoluparà

54. Perpinyà, Pere Lacavalleria impressor, 1628. N'hi ha una edició facsimilar de l'editorial Curial, Barcelona-Sueca, 1974.

55. Sobre Andreu Bosc i la seva obra vegeu: Josep Sebastià PONS, *La littérature catalane en Roussillon au XVIIIè et au XVIIIè siècles*, Tolosa-París, Privat-H. Didier, 1929, p. 49-62; alguns aspectes puntuals han estat tractats per Joan TRES, «Aportacions a l'estudi del *Sumari* d'Andreu Bosch. (Justificació de la separació de Perpinyà de la Diputació del General al segle XVII)», *Revista de Catalunya*, 110, 1996, p. 31-43, i Cristià CAMPS, «Andreu Bosch, un defensor de la llengua catalana al Rosselló», *Estudis de Llengua i Literatura catalanes*, XXXIX, Barcelona, 1999, p. 149-156.

56. Vegeu Antoni SIMON TARRÉS i Jesús VILLANUEVA, «El cercle erudit i històric barcelonès dels anys vint i trenta del Sis-cents i la Revolució de 1640», *Revista de Catalunya*, 122, octubre 1997, p. 40-53.

57. Esteve CORBERA, *Cataluña Ilustrada*, p. 6.

sota l'empara del visitador Pèire de Marca, després virrei de Catalunya. Aquest cercle d'historiadors profrancesos era constituït per noms com Joan Lluís de Montcada, Francesc Fornés Dídac Montfar o Josep Jeroni Besora.⁵⁸ Aquests autors van contribuir a reforçar a Catalunya l'«irredemptisme carolingi» impulsat pel ministeri del cardenal Richelieu. A França, el privat del rei Lluís XIII havia mobilitzat un autèntic equip de cronistes (Dupuy, Godefroy, Cassan Mesplède, etc.) amb l'objectiu de cercar proves documentals i arguments històrics dels drets que els monarques francesos tenien sobre els territoris de l'antic imperi de Carlemany.⁵⁹

Amb la intencionalitat política de fer una apologia de la unió de Catalunya a França, aquest cercle erudit progàl·lic del Principat va plantejar una nova revisió dels orígens polítics de la Catalunya medieval, l'eix de la qual era la sobirania francesa establerta pels reis carolingis. L'autor més destacat d'aquest grup d'erudits fou Joan Lluís de Montcada (Barcelona 1585?-1653), que als seus *Annales Cataloniae* feia arrencar del rei Pipí el Breu el domini francès, que ja no seria el resultat de la lliure entrega dels catalans als reis francs sinó fruit de la seva conquesta.⁶⁰ També Dídac de Montfar i Sors (Barcelona 1600?-Terrassa 1652), en la seva *Historia de los condes de Urgel*, prescindia de la teoria de l'entrega espontània i de l'elecció pactada, i explicava que, l'any 768, quan Carlemany va succeir Pipí el Breu, les terres catalanes feien part del llegat: «así en el reino de Francia como también en el Señorío que Pipino tenía en los Pirineos y demás tierras de Cataluña donde vivían los que con Otger habían venido».⁶¹ En definitiva, aquest cercle erudit va oferir a Pèire de Marca, i a la resta d'autoritats franceses, un contrapunt a les elaboracions històriques dels Calça, Bosc, Vila, Corbera, etc., que, tal com hem vist, havien servit per a fonamentar un renovat constitucionalisme català.

A finals del segle XVII, les reunions de cavallers, eclesiàstics i ciutadans honrats que se celebraven al palau de Pau Ignasi de Dalmases, del carrer Montcada de la Ciutat Comtal, van propiciar la creació, el mes de juny del 1700, de l'Acadèmia Desconfiada, antecessora de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.⁶² El seu principal promotor, el noble i diplomàtic aus-

58. Sobre aquest cercle erudit profrancès: Ramon ORDEIG, «Notes sobre les relacions de Pèire de Marca amb la ciutat i la seu de Vic», *Ausa*, 13, 1988, p. 165-191; i Jesús VILLANUEVA, *Los orígenes carolingios de Cataluña...*, p. 106 ss.

59. W.F. CHURCH, *Richelieu and Reason of State*, Princeton, 1972, p. 358 s. Sobre el tractament concret del cas català per part d'aquesta historiografia gal·la, Jesús VILLANUEVA, « Intentos franceses de legitimación de la anexión de Cataluña tras la revuelta de 1640: de Richelieu a Mazzarino », *Pedralbes*, 18-II, 1998, p. 135-144.

60. Joan Lluís de MONTCADA, *Annales Cataloniae*, AHCB, ms. B-185 (període 700-1277); i Biblioteca de Catalunya (BC), ms. 495-496 (període 1278-1405). Són còpies ordenades per Pau Ignasi de Dalmases.

61. Dídac de MONTFAR I SORS, *Historia de los Condes de Urgell*, a CDIACA (Colección de Documentos Inéditos de la Corona de Aragón), t. 9-10, Barcelona 1853, cap. 42.

62. L'activitat de l'Acadèmia restà estroncada el 1703 per les tensions del conflicte successori entre Àustries i Borbons. El 1729 reinicià les activitats i el 1752, gràcies a les gestions de Josep Francesc Mora i Catà, marquès de Llo, Ferran VI n'aprova els estatuts i l'acollí sota la protecció reial. Sobre la seva història i les seves activitats vegeu Joaquim MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 17, 1917, p. 11-32; Ernest MOLINÉ I BRASÉS, «La Academia dels Desconfiats», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 17, 1917, p. 1-11; Josep Rafael CARRERAS BULBENA, «Constitució y Actes conservades de la Acadèmia

triacista Pau Ignasi de Dalmases i Ros (Barcelona 1670-1718), despleguà una important activitat historiogràfica.⁶³ Dalmases ordenà fer còpia de diversos manuscrits referents a la història de Catalunya; així mateix, a les corts de 1701-1702 rebé el títol de cronista reial del Principat de Catalunya; mantingué correspondència erudita amb el marquès de Mondéjar i amb Nicolás Antonio; reuní una important biblioteca on es trobaven obres com el *Journal des Savants* o el *Diccionario* de Pierre Bayle; publicà una *Disertación por la patria de Paulo Orosio* (Barcelona 1702), on intentà demostrar que Pau Orosi era fill de Tarragona i no de Braga, i deixà inacabada una *Història de Catalunya*.

Però, sens dubte, fou a València on el fenomen de les acadèmies barroques va tenir un desenvolupament més vigorós. Des de l'Acadèmia dels Nocturns de 1591-1594, presidida pel cavaller Bernat Català de Valeriola (València 1568-Lleó 1608), fins a l'Acadèmia Valenciana de 1701-1705, més de 24 cenacles científics, filosòfics, literaris i humanístics poblen l'univers cultural de la València del Barroc.⁶⁴

En les dècades finals del Sis-cents, el moviment dels *novatores* agafa impuls i prepara la fecunda Il·lustració valenciana amb acadèmies com la reunida a les acaballes del segle a l'entorn de Joan Basili de Castellví, marquès de Villatorcas. Aquest cenacle erudit tenia Manuel Martí i Saragossa (Orpesa 1663-Alacant 1637) com a principal animador i també hi participaven cronistes com Josep Manuel Minyana, bibliògrafs com Josep Rodríguez i juristes com Pere Borrull.⁶⁵ La figura del degà de la catedral d'Alacant Manuel Martí exemplifica bé les aspiracions historiogràfiques del moviment dels *novatores*: sòlida formació humanística (especialment en el coneixement de les llengües grega i llatina), esforços per desterrar el ròssec dels falsos crònics, esperit crític no exempt, però, d'un sentiment d'exaltació dels grans fets del passat hispànic, àmplia relació erudita amb altres intel·lectuals espanyols com el marquès de Mondéjar, Nicolás Antonio o Interián de Ayala, i, també europeus, com el juris-

Desconfiada, anomenada també Escola y Acadèmia dels Desconfiats», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 72, 1922, p. 225-254; Martí de RIQUER, «Breve historia de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 25, 1953, p. 275-304; Giovanni STIFONI, *Verità della storia e ragioni del potere nella Spagna del primo '700*, Milà, Franco Angelli, 1989, p. 287-299; James AMELANG, *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, Ariel, 1986, p. 166-174; i Isabel GERMÁN TORRES, «La Academia de los Desconfiados», *Pedralbes*, 13-II, 1993, p. 565-572.

63. Sobre Pau Ignasi de Dalmases i Ros vegeu Pere VOLTES BOU, «Nuevas noticias de don Pablo Ignacio de Dalmases y Ros y su tiempo», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 26, 1954-56, p. 95-136; Encarnación GARCÍA DINI, «Pablo Ignacio de Dalmases y la Academia de los Desconfiados de Barcelona», *Miscellanea di studi ispanici*, Pisa, 1969-70, p. 199-260; i Isabel LOBATO, «Activitat econòmica i actitud política de la burgesia mercantil barcelonina al final del segle XVII: la família Dalmases», *L'Avenç*, 184, setembre 1994, p. 20-23.

64. Pasqual MAS USÓ, «Academias valencianas durante el Barroco» a Evangelina RODRÍGUEZ CUADROS, *De las Academias a la Enciclopedia: el discurso del saber en la modernidad*, València, Alfons el Magnànim, 1993, p. 171-224.

65. Vegeu Pedro ÁLVAREZ DE MIRANDA, «Las academias de los novatores», a Evangelina RODRÍGUEZ CUADROS, *De las Academias...*, p. 163-300.

consult i literat calabrès Gian Vincenzo Gravina o el pare Montfaucon, el creador de la paleografia grega.⁶⁶

La major divulgació i penetració social de la producció historiogràfica és una altra característica de l'etapa barroca. D'entrada, hom pot constatar un clar retrocés del llatí en favor de les llengües modernes com a vehicle d'expressió del cronistes i tractadistes del Barroc. Tanmateix, en el domini lingüístic català hi ha contrastos territorials significatius en la interferència del castellà, així com també matisos cronològics importants en la competència entre ambdues llengües.

Al País Valencià gairebé totes les obres dels principals cronistes del Sis-cents es van imprimir en llengua castellana: els *Anales del Reino de Valencia* (1613) de Francesc Diago o les *Décadas* (1611) de Gaspar de Escolano.⁶⁷ A les Illes, el manuscrit original de la *Història del regne de Mallorca* de Joan Binimelis fou compost en català el 1593, encara que el mateix cronista manacorí en féu una traducció al castellà el 1601; però la *Historia General del Reino Baleárico* de Joan Dameto arribà en castellà a la impremta Guasp, on fou estampada el 1632, com també fou impresa en castellà la continuació que en féu Vicenç Mut el 1650.

En contrast, a l'àmbit del Principat i Comtats, almenys abans de 1640, predomina l'ús del català, encara que amb una forta tensió amb el castellà. Així, per exemple, si la primera part de la *Crònica* de Jeroni Pujades fou escrita i estampada en català l'any 1609 a les premses de Jeroni Margarit, la segona i tercera parts, inèdites fins al segle XIX, foren confegides en castellà. Altrament, l'expansió del castellà en detriment de la llengua pròpia va generar en alguns cronistes una actitud de defensa i glossa de la llengua catalana. Una consciència patrioticolingüística que Andreu Bosc va explicitar als seus *Títols d'Honor* amb aquestes paraules:

«aguere fet una cosa molt condemnada si aguéscrit aquest llibre ab altra llengua que la natural, tant per les raons dites com per les següents. Primerament per seguir les preceptes y enseyansa dels hebreus, caldeus, Foeniceos, Grechs, Latins, Alabes y altres, tots los quals do-

66. Sobre Manuel Martí vegeu L. DE ONTAVILA (Pasqual Boronat), *El deán Martí. Apuntes bibliográficos*, València, 1899; Antonio MESTRE, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del siglo XVIII*, València, 1970, cap. 1 i 2; el mateix A. Mestre ha editat la correspondència entre Martí i Mayans a *Epistolario III, Mayans y Martí*, València, Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva, 1973. Una visió general sobre la historiografia dels novatores l'ha ofert el mateix Antonio MESTRE, «Crítica y apología en la historiografía de los novatores», *Studia Històrica*, 14, 1996, p. 45-62.

67. Tanmateix el català és la llengua majoritària dels dietaristes valencians del Barroc: Pere Joan Porcar, Joaquim Aierdi, Ignasi Benevent, Vicent Torralba, Josep Agramunt, etc., amb excepcions de casos com els germans Àlvar i Dídac Vich, membres de l'aristocràcia valenciana, que van usar el castellà per a escriure aquests documents de literatura privada. Vegeu Antoni FERRANDO, «La literatura popularista al País Valencià. El segle XVII», a R. ALEMANY (ed.), *Estudis de literatura catalana al País Valencià*, Alacant, 1987, p. 55-74; Vicent Josep ESCARTÍ, «Els dietaris valencians del Barroc», a AA.DD., *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barroco*, Pàdua, 1994, p. 281-295; i la selecció de textos preparada per aquest mateix autor a *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València, 1998, p. 197 ss.

nan per falta escriure les memòries de llurs terres ab altra llengua que la materna puix la necessitan saber tots los estats, ygnorants i doctes».⁶⁸

La vindicació de la llengua catalana d'Andreu Bosc —i la d'altres autors com Pere Gil o Pere Nicolau—, cal emmarcar-la en una etapa d'afirmació i de reforçament de la idea de Catalunya com a pàtria o nació política. Un enfortiment nacional que constitueix una característica del període històric que va de mitjan segle XVI fins a la revolució de 1640 i en què els factors de tipus politicoinstitucional (dissociació d'interessos entre una dinastia castellanitzada i la comunitat catalana, envigoriment de la Diputació i del Consell de Cent com a institucions representatives de la «terra», etc.), apareixen íntimament entrelligats al desenvolupament d'unes elaboracions culturals de tipus jurídic, històric i lingüístic, que consolidaran les bases per a una idea conscient de nació catalana que arribarà a quallar en determinades elits cultes, però també en sectors socials intermedis d'aquella societat estamental.⁶⁹

Tanmateix, pot semblar paradoxal que, precisament, els textos més emblemàtics de la revolució catalana de 1640 —la *Proclamación Católica* de fra Gaspar Sala i la *Noticia Universal de Cataluña* de Francesc Martí i Viladamor— fossin escrits i publicats en castellà. És més, la *Proclamación Católica*, que gaudí d'una extraordinària difusió arreu d'Europa i que conegué edicions en francès, holandès i italià, no fou mai impresa en català.⁷⁰ Al nostre entendre, l'explicació d'aquesta hipotètica contradicció rau en el fet que, si bé les obres de Gaspar Sala i F. Martí Viladamor tenen un contingut densament històric i jurídic, el seu objectiu i la naturalesa són, però, essencialment politicopropagandístics. Es tracta de productes pensats per a un consum que havia d'ultrapassar les fronteres del Principat; el tiratge i l'afany dels consellers de Barcelona per escampar aquests textos així ho fan evident.

Les cinc edicions que es feren a Barcelona de la *Proclamación Católica* van suposar l'estampació d'un total de 8.000 exemplars; a més, els consellers de Barcelona organitzaren la seva tramesa a Roma, Mallorca, Menorca, Saragossa, València, Nàpols i Madrid.⁷¹ De la *Noticia Universal de Cataluña* de F. Martí i Viladamor sabem que la seva primera edició (desembre de 1640) tingué un tiratge de 3.000 exemplars.⁷² Es tracta de xifres molt considerables, car els textos de propaganda política de l'Europa del segle XVII es movien normalment entre els 500 i els 2.500 exemplars.⁷³ Per arribar mi-

68. Andreu Bosc, *Sumari, Índex o Epítome...*, p. 26. Sobre altres referències d'obres rosselloneses a la defensa del català, vegeu Pep VILA, «La disputa lingüística al Rosselló a través dels prefacis de les obres impreses (1590-1698)», a Albert ROSSICH i August RAFANELL, *El Barroc català*, Barcelona, Quaderns Crema, 1984, p. 631-654.

69. He desenvolupat aquest tema a «Catalunya pàtria dels catalans. Política i identitat en un segle decisiu c. 1556-1640» que correspon al cap. 4 de *Construccions polítiques i identitats nacional. Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol* (en premsa).

70. Antoni SIMON i Karsten NEUMANN, *Estudi introductor*, p. 27 s.

71. Karsten NEUMANN, «La justificación ante el mundo. Difusión y recepción de la propaganda catalana en Europa en 1640», *Pedralbes*, 18-II, 1998, p. 373-381.

72. *Supra* nota 39.

73. Així, per exemple, d'un text com la justificació del Parlament anglès per l'execució de Carles I se n'imprimiren només 2.000 exemplars. Vegeu A. SHARP, *Political Ideas of the English Civil Wars 1641-1649*, Londres-New York, 1983.

llor a un públic extern —al coneixement de les «naciones extranjeras»—, era preferible l'ús de la llengua castellana com a vehicle transmissor de les idees i els arguments dels revolucionaris catalans.

En canvi, gairebé totes les gasetes, els avisos, sermons i altres opuscles i fulletons adreçats essencialment al consum de la gent del Principat foren impresos en català.⁷⁴ La majoria d'aquests textos —una autèntica publicística de guerra— fan al·lusió als esdeveniments contemporanis de la Guerra de Separació que Catalunya mantenia contra Felip IV de Castella, però alguns tenen un contingut històric més ambiciós i entrelliguen els fets coetanis amb referents històrics més reculats. Així, per exemple, en els *Secrets Públics. Pedra de Toch de les intencions del enemich y llum de la veritat*,⁷⁵ fra Gaspar Sala compara els tropells perpetrats pels castellans contra els nadius americans —tot utilitzant profusament *La Brevíssima Relación de la Destrucción de las Indias* de Bartolomé de las Casas— amb la subjugació i conquesta que ara es preparava a Madrid contra els catalans. Els *Secrets Públics* també fan esment a la vinguda a Catalunya de Carlemany i als privilegis de Lluís el Pietós i Carles el Calb per a recordar que, des de feia molts segles, Catalunya era lliure i franca; igualment, Gaspar Sala fa esment de les accions de Guifré el Pelós per a alliberar Catalunya del jou musulmà. Textos com aquest havien d'incrementar l'educació politicohistòrica de les classes mitjanes urbanes i rurals, i àdhuc, d'alguns segments dels sectors més populars de la societat catalana.

En contrast amb la primera etapa barroca, durant la segona meitat del segle XVII, la majoria dels principals textos històrics publicats al Principat (obres de M. Marcillo, G. Roig i Gelpí, N. Feliu de la Penya) ho foren en llengua castellana. En alguns casos, la intencionalitat politico-propagandística del text era, de nou, la motivació adduïda per a usar la llengua de Nebrija. Concretament, Narcís Feliu de la Penya explicava al pròleg del volum primer dels seus *Anales* que, si aquests els va escriure en castellà, era perquè els seus arguments arribessin a un públic estranger i, també, perquè bona part de les envestides que havien tractat de desacreditar la nació catalana, deia Feliu, s'havien publicat i divulgat en aquella llengua: «pero para que se dilaten las noticias, y por los papeles y libros que en la centuria de 1600 se han escrito en idioma castellano, desodorando algunas acciones de Cataluña; deviendo manifestar su equivocación, no puedo escusar la respuesta en la lengua castellana, para que igualmente se entienda el cargo, la defensa, la equivocación y la verdad».⁷⁶

74. Vegeu Antoni SIMON I TARRÉS, *Els orígens ideològics...*, p. 204 ss.; i el corpus d'impresos editat per Henry ETTINGHAUSEN, *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*, 4 vols., Barcelona, Curial, 1993.

75. Aquest opuscle de vint folis fou publicat a Barcelona l'any 1641. N'existeix una edició moderna al volum *Escrips polítics del segle XVII. Tom II*, a cura d'Eva SERRA, Barcelona, Eumo-Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, 1995. Tanmateix, els *Secrets* de Gaspar Sala és una excepció entre els opuscles «menors» de la «guerra dels papers» de la Revolució Catalana, car fou traduïda al castellà, al portuguès i al francès (per a les edicions vegeu Manuel PALAU DULCET, *Manual del Librero Hispanoamericano*, vol. XVIII, Barcelona, 1966, p. 302); el prestigi com a polemista del seu autor i la penetrant força propagandística de l'obra en poden ésser les causes.

76. En el pròleg dedicat «al lector».

Aquesta explicació no ens pot amagar el retrocés del català en les obres històriques i també jurídiques i politicopublicístiques de la segona meitat del segle XVII que van arribar a la impremta; circumstància no gens aliena a la repressió institucional i política, però també ideològica i cultural-simbòlica, que succeí després del «retorn» de Catalunya a la Monarquia Espanyola de 1652.⁷⁷ El clima desfavorable a la llengua catalana el va explicitar Jacint Ayom, «soldado natural de Cataluña», quan l'any 1674 va reeditar i traduir al castellà l'obra de Domènec Moradell *Compendio de los preludios del arte militar*, que havia estat publicada originalment en català l'any 1640. En el pròleg justificatiu de l'edició i de la traducció, Ayom asseverava:

«De la lengua catalana han fenecido las admisiones y aplausos, no sé si por mal entendida, o mal recibida, sea por lo que fuere, allá los Reyes de Aragón desde que sucedieron al Conde de Barcelona, siempre tuvieron por su naturaleza y antiquíssima patria a Cataluña, y la lengua que usavan era la catalana, todos los poemas que componían assí los señores Reyes como los cortesanos, eran en catalán. Tan trocados miramos los tiempos, que si agora escribiera en lengua catalana, aunque fuese un Salomón, no sería aplaudido».⁷⁸

5. Conclusió

L'apressada panoràmica que fins ara hem traçat de la historiografia catalana del Sis-cents no desmenteix la idea dels límits i llasts que pateix l'erudició barroca: falsificacions, incapacitat per a acabar amb les mitologies antigues, providencialisme, etc. En copsar, però, altres dels seus trets característics (no tant de tipus metodològic o epistemològic, sinó més relacionats amb les motivacions, producció i difusió de l'activitat historiogràfica), hem pogut comprendre millor les causes de les insuficiències d'aquesta etapa historiogràfica. Aquests altres aspectes de la historiografia barroca (forta incardinació del discurs històric en el pensament juridicopolític; dependència dels cronistes i historiadors respecte als poders institucionals; multiplicació de les acadèmies i cercles erudits; avenç de les llengües modernes en les edicions dels textos històrics, i augment dels tiratges i de la penetració social del coneixement històric) tenen, al nostre entendre, una gran rellevància. El paper destacat i a l'alça que juga la història en el món cultural, polític i intel·lectual, ampliant notablement alhora l'impacte social que havia tingut la historiografia humanista dels segles XV i XVI, sotmet al conjunt de l'activitat historiogràfica a una forta tensió. I hom es pot preguntar si sense aquest volum i la rellevància politico-social que va agafar la disciplina històrica en el Sis-cents, hauria estat possible l'atenció crítica de la Il·lustració.

77. Eva SERRA, «Catalunya després de 1652: recompenses, censura, repressió», *Pedralbes*, 17, 1997, p. 191-216; i Antoni SIMON TARRÉS, «Entre la clemència i el càstig. Teoria i pràctica política d'una repressió», *Recerques*, en premsa.

78. La traducció castellana de l'obra de Domènec Moradell, feta per Jacint Ayom, fou publicada a Barcelona l'any 1684.